

OYBEK NORMURODOV,

*Guliston davlat universiteti, "O'zbek adabiyotshunosligi" kafedrası o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

BIR RUBOIY MATNI TAHLILI

Annotatsiya: *Aruz ilmida birmuncha qiyinchiliklarni vujudga keltiruvchi omillar mavjud. Chunonchi, ular qatoriga badiiy matndagi matniy nuqsonlarni kiritish mumkin. Matnda ma'lum kamchiliklar kuzatilsa, bu jarayon o'z-o'zidan misralar tarkibidagi she'riy vaznlarni aniqlashda xotoliklarni keltirib chiqaradi. Biz fikr yuritmoqchi bo'lgan ushbu tadqiqot ishida Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub "Ko'ngli tilagan..." deb boshlanuvchi ruboiy ana shu muammolar yechimi masalasiga javob izlashga harakat qilingan.*

Kalit so'zlar: *Aruz ilmi, ruboiy, matn, matnshunos, she'riy vazn, devon, ilmiy-tanqidiy matn, qo'lyozma.*

Abstract: *In the science of aruz there is a power to bring about some production. For example, they can include textual items in an artistic text. If certain damage is observed in the text, this process automatically creates errors in determining the poetic weights of the verses. In this research work, we want to think about the rubai written by Zahiriddin Muhammad Babur, which begins with "Ko'ngli tilagan..." ("The heart wants") to find an answer to the problem of solving these problems.*

Keywords: *Aruz science, rubai, text, textologist, poetic weight, divan, scientific-critical text, manuscript.*

O'zbek mumtoz adabiyotida badiiylilik bevosita so'zning ma'nosi va uning qaysi o'rinda joylashuviga ham bog'liq. Ba'zan misralar tarkibida ortiqcha jumlarlar badiiyat mezonlarining buzilishi hamda muallif aytmoqchi bo'lgan fikrga teskari holatni keltirib chiqarishi mumkin. Sharq mumtoz adabiyotida misraning asosiy talablaridan biri bu – aruz she'riy tizimining ma'lum bir vaznida yozilishidadir. Ko'p hollarda so'zlarning eski o'zbek yozuvidan boshqa, jumladan, kirill, lotin yozuvlarga ko'chirishda ortiqcha so'zlarning qo'shilishi, mazmunga qarab kon'ektura usuli bilan jummalarni tiklashga urinish she'rning eng asosiy talablaridan biri – vaznda xatolikni yuzaga keltiradi. Bu hodisa ruboiy vaznlarida yaqqolroq namoyon bo'ladi. Chunki ruboiylar qat'iy vaznga ega bo'lib, u hazaj bahrining axrab va axram shajaralarida yoziladi. Matnlarning nashrga tayyorlanish jarayoni o'ta murakkab va mashaqqatli ish hisoblanib, bu jarayon matnshunos olimdan ko'p bilim, ulkan tajriba, zakovat talab qiladi. Aks holda matndagi nuqsonlar she'rning vazniga ta'sir qilmay qolmaydi. Bu holatni umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklaridan tortib to oliy ta'lim darsliklarigacha kuzatish mumkin. Mazkur maqolada yuqoridagi holat Boburning birgina **"Ko'ngli tilagan..."** deb boshlanuvchi ruboiysi misolida tahlil qilingan. Jumladan, kitob mualliflari S. Ahmedov, B. Qosimov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayevlar tomonidan 2020-yil chop etilgan umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun mo'ljallangan "Adabiyot" darsligining 4-nashrida Boburning "Ko'ngli tilagan..." deya boshlanuvchi mazkur ruboiysidan boshlab tahlil qisak:

Ko'ngli tilagan **murodig'a** yetsa kishi
Yo **barcha** murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki **ish** muyassar **o'lmasa** olamda,
Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Adabiyot: 5- sinfi uchun darslik. 2020. 166-bet.

Ushbu ruboiyning birinchi, ikkinchi misrasi hazaji axrabi maqbuzi makfufi ajabb (maf'uvlu mafoilun mafoiylu faal – – V / V – V – /V – – V / V –), to'rtinchi misrasi hazaji axrabi makfufi ajabb (maf'uvlu mafoiylu mafoiylu faal – – V / V – – V / V – – V / V –) vaznida ekanligi ma'lum bo'ladi, biroq uchinchi misra ruboiy vaznlarining 24 ta shajarasidan birortasiga ham mos kelmaydi. Bu misraning taqte'sini shartli ravishda quyidagicha keltirish mumkin:

Bu ik-ki ish mu-yas-sar bo'l-ma-sa o-lam-da,
– – V – V – – – V V – – –

Endi o'z-o'zidan ma'lum bo'ladiki, ushbu ruboiyda matn bilan bog'liq muammo mavjud. Ana shu nuqson vaznni to'g'ri aniqlashga imkon bermaydi. Shu bois ushbu ruboiyning boshqa matnlarga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

Boburning yuqoridagi ruboiyini boshqa matnlarga qiyoslashda ularning chop etilgan yiliga qarab keltirishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Ko'ngli tilagan **murodig'a** yetsa kishi,
Yo **barcha** murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki **muyassar o'lmasa** olamda,
Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Ikkinchi jild. Ilmiy asarlar. T., 2000. Ma'naviyat. 171-bet.

Ko'ngli tilagan **murodg'a** yetsa kishi,
Yo **barcha** murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki **muyassar o'lmasa** olamda,
Boshni olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

N.Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik. O'rta va oliy maktab. T., 1963. 652-bet.

ی شیک هستیید ه غدارم ن آگ لایت ی لگنو ک
ی شیک هستیا کرت ی نر لادارم هچر ابا ی
اد ملء هساملوا رسیم (شیا) ی گیا و ی
ی شیک هستیک هغیر اسد رید بیلآ ی نیشاد

Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon. (Nashrga tayyorlovchi Shafiq Yorqin), Kobul., Hijriy 1362-yil. (Milodiy 1983-yil). 165 (312)-bet.

Ko'ngli tilagan **murodg'a** yetsa kishi,
Yo **borcha** murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki **ish** muyassar **o'lmasa** olamda,
Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon. (Nashrga tayyorlovchi Abdurashid Abdug'afurov), – T., Fan. 1994. 96-bet. 167-ruboiy.

Ko'ngli tilagan **murodg'a** yetsa kishi,
Yo **barcha** murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki **ish** muyassar **o'lmasa** olamda,
Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Nazm durdonalari. (Nashrga tayyorlovchi Hasanxo'ja Muhammadxo'ja o'g'li), – T., Sharq. 1996. 108-bet. 166-ruboiy.

Ko'ngli tilagan **murodig'a** yetsa kishi,

Yo **borcha** murodlarni tark etsa kishi.

Bu **ikki** muyassar **o'lmasa** olamda,

Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Zahiriddin Muhammad Bobur. G'aribing andijoniydur. Saylanma she'rlar. (Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at muallifi Vahob Rahmonov), – T., Sharq. 2008. 210-bet.

Ko'ngli tilagan **murodig'a** yetsa kishi,

Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.

Bu **ikki ish** muyassar **bo'lmasa** olamda,

Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Adabiyot. Akademik litseylarning ikkinchi bosqich o'quvchilari uchun majmua. Ikkinchi nashri. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2010. Tuzuvchilar: B. To'xliyev, R. Mirsamiqova, O. Ahmetova. 171-bet.

Ko'ngli tilagan **murodig'a** yetsa kishi,

Yo **barcha** murodlarni tark etsa kishi.

Bu **ikki ish** muyassar **o'lmasa** olamda,

Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi., – T., Sharq. 2017. 251-bet. K harfi uchun keltirilgan ruboiy.

كونگلى تىلاگان مرادغه ييتسه كيشى

يا بارچه مرادلارنى ترك ايتسه كيشى

بو ايگى مىسر اولماسه عالم دا

باشىنى آلىب بىر ساريغه كيتسه كيشى

Zahiriddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 1-jild / Devon., – T., Zilol buloq. 2021. 344-bet.

Ko'ngli tilagan murodig'a yetsa kishi,

Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.

Bu **ikki** muyassar **o'lmasa** olamda,

Boshini olib bir **sorig'a** ketsa kishi.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 1-jild / Devon., – T., Zilol buloq. 2021. 345-bet.

Yuqoridagi deyarli barcha matnlarda so'zlarda har xillik mavjud, masalan, professor Fitrat keltirgan matnda so'zlar "murodig'a", "barcha", "ikki muyassar o'lmasa", "boshini", "sorig'a" shaklida, shu bilan birga ushbu ruboiyning oliy o'quv yurtlari uchun darslik sifatida tasdiqlangan uzoq yillar o'zbek filologiyasi talabalari uchun foydalanib kelingan "O'zbek adabiyoti tarixi" 1-kitobining Bobur hayoti va ijodi qismi uchun ajratilgan sahifalarida "murodig'a", "barcha", "ikki muyassar o'lmasa", "boshni" shaklida yozilganligi kuzatilsa, Shafiq Yorqin tayyorlagan matnda 3-izoh bilan qo'lyozmada "ish" so'zi mavjud emasligi qayd etib o'tilgan. 1994-yil Abdurashid Abdug'afurov tayyorlagan Zahiriddin Muhammad Bobur "Devon"ida "murodig'a", "borcha", "... ikki ish muyassar o'lmasa", "boshini", "sorig'a" shaklida keltirilgan bo'lib, faqat "ish" va "boshini" so'zlarida o'zgarish kuzatiladi. Keyingi 1996-yil Hasanxo'ja Muhammadxo'ja o'g'li tayyorlagan Zahiriddin Muhammad Boburning "Nazm durdonalari" (Shoh va shoir) kitobida so'zlar "murodig'a", "barcha", "ish muyassar o'lmasa", "boshini", "sorig'a" shakliga keltirilgan. Hammualliflar B. To'xliyev, R. Mirsamiqova, O. Ahmetova tomonidan 2010-yil chop etilgan akademik litseylarning 2-bosqich o'quvchilari uchun mo'ljallangan "Adabiyot" majmuasida keltirilgan ruboiyning matni 2020-yil nashr qilingan 5-sinf uchun Adabiyot darsligidagi matn bilan bir xil. Vahob Rahmonov tomonidan tayyorlangan "G'aribing andijoniydur" saylanma she'rlar to'plamida esa so'zlar "murodig'a", "borcha", "ikki muyassar o'lmasa", "boshini", "sorig'a" shaklida

bo'lsa, 2017-yil "Sharq" nashriyotida bosilgan "Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi"da ruboiyning o'zgarishga uchragan so'zlari quyidagicha "murodig'a", "barcha", "ikki ish muyassar o'lmasa", "boshini", "sarig'a" holatga kelgan.

Demak, barcha matnlardagi keltirilgan namunalarning asosida ushbu ruboiyning mana shu shaklda ekanligi ma'lum bo'ladi:

*Ko'ngli tilagan murodig'a yetsa kishi,
Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki muyassar o'lmasa olamda,
Boshini olib bir sarig'a ketsa kishi.*

Aruzshunos olim Sobirjon Tohirov "Aruz mustahkam o'lchovlarga ega bo'lganligi uchun uning yordamida she'riy matnlardagi odatiy va tasodifiy xatolarni aniqlash imkoniyati mavjud" ekanligini qayd etadi. Endi, mana shu ilmiy fikrlarga tayangan holda Boburning yuqoridagi ruboiy-sining vaznini aniqlaymiz:

1-misra. Ko'ngli tilagan murodig'a yetsa kishi. Hazaji axrabi maqbuzi makfufi ajabb (maf'uvlu mafoilun mafoiyly faal -- V / V - V - /V -- V / V -).

2-misra. Yo barcha murodlarni tark etsa kishi. Hazaji axrabi maqbuzi makfufi ajabb (maf'uvlu mafoilun mafoiyly faal -- V / V - V - /V - - V / V -).

3-misra. Bu ikki muyassar o'lmasa olamda. Hazaji axrabi maqbuzi solimi abtar (maf'uvlu mafoilun mafoiyly fa' -- V / V - V - / V --- / -).

4-misra. Boshini olib bir sarig'a ketsa kishi. Hazaji axrabi makfufi ajabb (maf'uvlu mafoiyly mafoiyly faal -- V / V - - V / V - - V / V -).

Vaznni aniqlashda matnning mukammal ekanligi shart. Ko'p o'rinlarda vaznning aniq chiqmasligi so'zlarning o'zgarishga uchrashi yoki qo'lyozma manbalarda mavjud bo'lmagan jum-lalarning yuzaga kelishi bilan ham bog'liqlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tohirov S. Aruz vazni qoidalari. – Samarqand: Universitet. 2020.
2. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. – T.: Ta'lim-Media. 2019.
3. Hojiahmedov A. O'zbek aruzi lug'ati. – T.: Sharq. 1998.
4. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5- sinfi o'quvchilari uchun darslik. (Ahmedov Sunnat, Qosimov Begali, Qo'chqorov Rahmon, Rizayev Shuhratilla). – T.: Sharq. 2019.
5. Adabiyot: Akademik litseylarning 2-bosqich o'quvchilari uchun majmua (Tuzuvchilar: Boqijon To'xliyev, Ra'no Mirsamiqova, Oydin Ahmetova.). Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – T: Sharq. 2010.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon.(Nashrga tayyorlovchi Abdurashid Abdug'afurov), – T." Fan. 1994.
7. Zahiriddin Muhammad Bobur. Nazm durdonalari. (Nashrga tayyorlovchi Hasanxo'ja Muhammad-xo'ja o'g'li), – T.: Sharq. 1996.
8. Zahiriddin Muhammad Bobur. G'aribing andijoniydur. Saylanma she'rlar. (Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va lug'at muallifi Vahob Rahmonov), – T.: Sharq. 2008.
9. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon. (Nashrga tayyorlovchi Shafiq Yorqin), Kobul., Hijriy 1362-yil. (Milodiy 1983-yil).
10. Mallayev N.O'zbek adabiyoti tarixi.– T.: O'rta va oliy maktab. 1963.
11. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – T.: Sharq. 2017.
12. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Ikkinchi jild. Ilmiy asarlar. – T.: 2000. Ma'naviyat.
13. Zahiriddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 1-jild / Devon., – T., Zilol buloq. 2021. 600 bet.